

מחיית עמלק

יסוד ההיתר לכתיבת המגילה וקביעת ימי הפורים¹ היו הפסוקים של מצוות מחיית עמלק בספר שמות (פרק י"ז):

יג. וַיְחַלֵּשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עַמְלֵק וְאֶת עַמּוֹ לְפִי חָרֵב:
יד. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנִי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זִכְרֵ עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם:

וכמו שנכתב בתלמוד הירושלמי:

לא זז משם נושאים ונותנים בדבר, עד שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים, הדא היא דכתיב: "ויאמ' ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר", "זאת" – תורה, כמה דתימא וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. "זכרון" – אלו הנביאים, "זיכתב ספר הזכרון לפניו ליראי יי' וגו'".² "בספר" – אילו הכתובים, "ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר".

תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א דף ע טור ד /ה"ה

הוראת התורה לכתיבת המצווה בשלושת המקומות הללו, אינה מצטמצמת לכתיבה גרידא, אלא יש בה משום קביעת מתווה ברור של מועדי קיום מצוות מחיית עמלק לדורות, יחד עם כתיבת תיאור המעשה, כמו מחיית עמלק באירועי פורים עם כתיבת מגילת אסתר בצדה, או מחיית עמלק על ידי שאול עם כתיבת נבואת שמואל בצדה.

אין השם שלם ואין הכסא שלם

צריכה הייתה מלחמת עמלק להתקיים דווקא בשלושת הפעמים הללו, כי היו אלו שלוש פרשות דרכים מרכזיות בתולדות עם ישראל, שחייבו את מחיית עמלק קודם להן.

מלחמת עמלק הראשונה הייתה ממש לפני מתן תורה,³ והיא נועדה להכשיר את האדם ואת העולם לקראת ההופעה האלוקית האדירה והמופלאה ביותר עלי

1. כך לפי הירושלמי וכמו שכתבנו במאמר "קבעוני לדורות".

2. ב"פסיקתא זוטרתיא" (לקח טוב) שמות פרק יז, יד הנוסח קצת שונה: "זכרון - מה שכתוב בנביאים, שנאמר 'פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל' (ש"א טו, ב), פקידה וזכירה אחת היא".

3. ראה "שיחות לספר בראשית" לרב אביגדר נבנצל עמ' תלב שכתב בשם הרב נחום פרצוביץ

אדמות. אי אפשר היה להוריד תורה לעולם ולהגיע לנעשה ונשמע, בלא להחליש קודם לכן את עמלק. מלחמה זו גם התרחשה לפני הציווי על בניית מקדש לפי שיטת הרמב"ן.⁴

מלחמת עמלק השנייה הייתה אחרי שהמליכו מלך בישראל ולקראת בניין בית המקדש. באותו פרק נתחדש גם 'מוסד' הנבואה בישראל, על ידי שמואל הנביא. כך מבואר ב"ליקוטי אמרים לאר"י הקדוש" על ספר שמואל, כי במלחמה זו עלה שמואל ממדרגת "רואה" למדרגת "נביא", ובכך נתמסדה הנבואה על ידו. מלחמת עמלק השלישית הייתה לפני בניין בית המקדש השני ולפני קבלת תורה מחדש – "הדור קיבלוה בימי אחשורוש". היא גם הכשירה את הדרך לעידן תורה שבעל פה שהיה המאפיין העיקרי של תקופת בית שני, כמו שהבאנו לעיל מדברי ה"שפת אמת" (שמות עמ' 183): "וכל עניין בית שני היה בחינת תורה שבעל פה וסייגים ותקנות שעשו לתורה, והקב"ה הסכים עימהם כמו שכתוב קיימו למעלה מה שקיבלו למטה, ולכן ימי הפורים לא יעברו מתוך היהודים".⁵

מחיית עמלק – אחת משלוש מצוות שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ

מצוות מחיית עמלק נתונה בתוך מסגרת של שלוש מצוות שנצטוו ישראל עם כניסתם לארץ:

תניא, רבי יוסי אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה. כשהוא אומר (שמות י"ז): "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק", הוי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר (דברי הימים א, כט): "וישב שלמה על כסא ה' למלך". ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחלה, או להכרית זרעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר (דברים י"ב): "והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' וגו'" – הוי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחלה. וכן בדוד הוא אומר: (שמואל ב, ז) "ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הניח לו מסביב", וכתוב (שמואל ב, ז) "ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגו'".

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

וכך פסק הרמב"ם להלכה (הלכות מלכים פרק א הלכות א-ב) תוך שהוא משנה קצת את האסמכתאות שהובאו בגמרא, כידו הטובה עליו:

(היה ראש ישיבה בישיבת מיר בירושלים) שהיה זה בכ"ח אייר.

4. בניגוד לשיטת רש"י ואחרים שהציווי על המשכן היה למחרת יום הכיפורים שאחרי חטא העגל.

5. וראה עוד שם עמ' 196 שמגילת אסתר הייתה התחלה לתורה שבעל פה. וראה גם "פרי צדיק" לרבי צדוק הכהן בראשית, מאמר קדושת השבת עמ' 39 ו"רסיסי לילה" עמ' 162.

שלוש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, שנאמר "שום תשים עליך מלך", ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר "תמחה את זכר עמלק", ולבנות בית הבחירה, שנאמר "לשכנו תדרשו ובאת שמה".

מינוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר "אותי שלח ה' למשחך למלך עתה לך והכיתה את עמלק", והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית, שנאמר "ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא אנכי יושב בבית ארוזים" וגו'.

בקראנו על שלוש המצוות הללו שנצטוו ישראל לקיימן תכף לכניסה לארץ, צפה ועולה מיד השאלה המתבקשת, מדוע נדחה קיומן בארבע מאות שנה? לשאלה זו ניתנו תשובות רבות ומגוונות, ברם אנו ננסה להשיב עליה על ידי עיון בעימות המתמשך שבין ישראל לעמלק, עימות שהחל בימי יעקב ועשו, אבי עמלק, המשכו במלחמת עמלק ברפידיים, וכלה במלחמת שאול בעמלק.

יעקב ועשו – מעשה אבות⁶ סימן לבנים

במאבק שהיה בין יעקב ועשו על הבכורה ועל הברכה, ניצח יעקב. אלא שהוא נאלץ בשל כך לעזוב את אביו, את אמו ואת ארצו, ולברוח חרנה אל לבן הארמי. אחרי עשרים שנה הוא חזר משם עם ארבע אמהות ושנים עשר ילדים (כולל דינה) ועם שור וחמור, צאן ועבד ושפחה. אפשר לומר שבסיכומו של דבר יעקב עשה חיל אצל לבן⁷ והתקיימה בו ברכת ה' במלואה (בראשית פרק כח):

וַהֲנֵה אֲנֹכִי עֹמֵד וְשֹׁמְרֵיךָ כְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדֶּה וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ
עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ:

בזמן שיעקב חזר ארצה, היה עשו בשעיר שבארץ אדום. כנראה שהוא הלך לשם כי חש, ואולי אף ידע, שהפסיד במאבק עם יעקב, מאבק שהיה לא רק על הבכורה והברכה, אלא גם על ירושת הארץ. ירושה זו העניק יצחק ליעקב בהיפרדם (בראשית כח, א-ד): וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ... וַיִּתֵּן לְךָ אֵת בְּרִכְתּוֹ אֲבִיךָ לְךָ וְלִזְרַעְךָ אֲתָן לְרִשְׁתְּךָ אֵת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם, ולפי עדות הכתוב עשו ידע על ברכה זו. ברכה זו אושררה על ידי הקב"ה בחלום הסולם (בראשית פרק כח, ג): הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיךָ לְךָ אֲתִנְנָה וְלִזְרַעְךָ: והנה, באופן מפתיע, הרגיש יעקב צורך לשלוח מלאכים אל עשו אחיו ארצה שעיר על מנת לפייסו ולמצוא חן בעיניו. וכל כך למה? וכי יש ליעקב הרגשות אשמה על שהוא כביכול נישל את עשו מאדמתו? או שמא יש לו נקיפות מצפון על שהוא עקב אותו פעמיים – בבכורה⁸ ובברכה?

6. יעקב הוא אביהם של ישראל ועשו אבי עמלק.

7. כמובן שאין יעקב זוקף זאת לזכותו, אלא לזכות בוראו שנתן לו כוח לעשות את החיל הזה.

8. הוא גם מכנה אותו פעמיים "אדני", כי כך מקובל לקרוא לאח הבכור, ואת עצמו הוא מכנה

מפסוקי התורה אולי ניתן להבין שיעקב רוצה להקדים תרופה למכה, ולמנוע עימות מחדש בינו לבין אחיו, ברם, למה לחשוש מעימות? כיצד יִדַע עשו שיעקב חוזר, הרי הוא נמצא בשעיר הרחוקה?⁹ האם אין יעקב רואה צל הרים כהרים?¹⁰ יש בחז"ל ביקורת על יעקב אבינו על מעשה זה כפי שכתב הרמב"ן (בראשית לבי):

וכבר תפסוהו החכמים על זה. אמרו ב"בראשית רבה" (עה, ג) "מחזיק באזני כלב עבר, מתעבר על ריב לא לו" (משלי כו, יז). אמר לו הקב"ה, לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב.

ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א, ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו, טז), והיא היתה סיבת נפילתם בידם, וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים.

(יוסיפון פרק סה)¹¹

תגובת עשו הייתה - הליכה לקראת יעקב וארבע מאות איש עמו.¹² מה הייתה מטרת עשו, טובה או רעה? איננו יודעים. אך עובדה היא שיעקב חשש מאוד

"עבדך". וכמו שכתב הרמב"ן: "ודע כי הכבוד הזה שהיה יעקב עושה לאחיו בפחדתו לאמר אדני ועבדך, בעבור כי המנהג בצעיר לתת מעלה וכבוד אל הבכור כאלו הוא אביו, כאשר רמזה לנו גם התורה לרבות אחיך הגדול. והנה יעקב לקח בכורתו ואת ברכתו ועשו שוטם אותו עליהם, ועתה היה מראה לו כאלו אין המכירה ההיא אצלו כלום וכי הוא נוהג בו כבכור ואב להוציא את המשטמה מלבו".

9. ומה שכתבו המפרשים שאדום הייתה בדרך שבין חרן לארץ כנען נבע כנראה מחוסר הכרת האזור.

10. מחובתנו להקדים הסתייגות רבתי בבואנו לדון באבות האומה בכלל שהיו מרכבה לשכינה, וביעקב אבינו בפרט שהיה הבחור שבאבות ודמותו חקוקה בכסא הכבוד. וזאת למודעי: כל הביקורת שעולה מהדברים כאן על יעקב אבינו, היא בבחינת דקדוק עם הצדיקים כחוט השערה, ביקורת דקה מן הדקה, אלא כיון שהיא מתייחסת לתשתיות האומה, הרי תוצאותיה ניכרות לאורך ימים ושנים.

11. יש גם גישה אחרת בחז"ל ובפרשנים שדווקא משבחת את יעקב אבינו על יזמת השלום שלו, וכפי שכתב הרמב"ן עצמו: "נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקב"ה את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו, וישלח מלאך ויצילהו. וללמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכולתו. ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו יארע לנו תמיד עם בני עשו, וראוי לנו לאחוז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא את עצמו, לתפלה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה, לברוח ולהינצל, וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר" (להלן לב, ט; לג, טו).

12. אפשר בהחלט שעשו פירש את שליחת המלאכים כאותות חולשה של יעקב וזה המריצו לחדש את העימות עם יעקב, אחרי שהוא כבר השלים עם מצבו ונטש את ארץ ישראל. צא וראה, מאות בשנים לא היינו בארצנו ואף אחד לא התיישב בה, כי כולם הכירו וידעו שהיא שייכת לעם היהודי, והנה דווקא כשחזרנו אליה קמו עוררין על זכותנו על הארץ הזאת,

מאחיו: "ויירא יעקב מאד ויצר לו". ובתפילתנו לה' הוא אומר: "הצילני נא מיד אחי מיד עשו, כי ירא אנכי אתו, פן יבוא והכני אם על בניס". היש הצדקה ליראה הגדולה הזאת? האין היא יכולה לקלקל את השורה? יש דורשים אותה לשבח (רמב"ן לב, ג):

אבל הכל מיראת חטא, כי דרך הצדיקים לירא תמיד, והיה מתירא אולי אפילו משיצא משם חטא בבואו בברית עם לבן עובד עבודה זרה או בדבר אחר. ושגיאות מי יבין: ויש דורשים אותה לגנאי:

ר' אלעזר המודעי אומר: זה (משה רבנו) אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמז, שנים חשו ושנים לא חשו. משה נתן לו רמז ולא חש, יעקב נתן לו רמז ולא חש, דוד ומרדכי נתן להם רמז וחשו.

משה מניין? "ושים באזני יהושע", אמר: יהושע מנחיל ישראל את הארץ, ובסוף משה עומד ומתחנן שנאמר: "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר" (דברים ג, כג).¹³ יעקב נתן לו רמז ולא חש, שנאמר: "והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך, והשבתך אל האדמה הזאת, כי לא אעזובך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך" (בראשית כ, טו), והוא היה מפחד וירא, שנאמר: "ויירא יעקב מאד ויצר לו" (בראשית לב, ח). אדם שהקב"ה הבטיחו היה ירא ומפחד? אלא שאמר יעקב אבינו, או לי שמא יגרום החטא.¹⁴

דוד נתן לו רמז וחש, שנאמר: "גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך" (שמואל א' י, לו), אמר דוד: וכי מה אני ספון שהכתי חיות רעות אלו? אלא שמא עתיד ליארע לישראל דבר והם עתידין להינצל על ידי.

מרדכי נתן לו רמז וחש, שנאמר: "ובכל יום ויום מרדכי מתהלך" וגו' (אסתר ב, יא), אלא אמר מרדכי: אפשר חסידה זו תנשא לערל זה? אלא שמא עתיד ליארע לישראל דבר והם עתידין להנצל על ידה.¹⁵

"מכילתא דרבי ישמעאל" בשלח - מס' דעמלק בשלח פרשה ב ד"ה ויאמר ה'

האם אין הדבר נובע ממסרים של חולשה ושל אשמה ושל נקיפות מצפון, שכביכול נישלנו וגרשנו את יושבי הארץ הצדיקים והתמימים.

13. ואולי משה חש ברמז ואף על פי כן התפלל כדי לבטל את הגזירה שנגזרה עליו, כשם שהתפלל על חטא העגל ועל חטא המרגלים? יש לומר שאם נרמז למשה כבר עכשיו שהוא לא ייכנס לארץ, משמע שאין זאת בגלל חטא זה או אחר, אלא משום שאין הוא מתאים להנהגה של ארץ ישראל, ועל כן תפילה לא תעלה ולא תוריד.

14. ואולי הוא חש ברמז, אלא שחשש מפני החטא? יש לומר שההבטחה הייתה כל כך ודאית ומוחלטת, ששום חטא לא יכול היה לבטלה.

15. מעניין שכל ארבעת הרמזים קשורים בעימותים שבין ישראל ועמלק. גם מלחמת דוד בגלית היא כתוצאה מכך ששאלו כשל במלחמת עמלק והמלכות הועברה לדוד, אשר יתרונו בכך שהוא חש ברמז.

כיוון שיעקב לא חש ברמז ופחד יתר על המידה, הרי גם התנהלותו בהמשך לא הייתה לפי שורת הדין. הוא עבר לפני כולם והשתחוה לעשו שבע פעמים, וכן השתחוה השפחות וילדיהן, לאה וילדיה ויוסף ורחל. כמו כן הוא הכתיר את עשו אחיו בתואר אדון שמונה פעמים, ואת עצמו השפיל עד מעמד של עבד חמש פעמים. על כל אלה באו חז"ל חשבון עם יעקב אבינו כמו שנראה בסמוך.

ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך לבני ישראל

באותה שעה שקרא יעקב לעשו אדוני, אמר לו הקב"ה: אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמים, חייד אני מעמיד מבניו שמנה מלכים קודם לבניך, שנאמר (בראשית לו): "ואלה המלכים אשר מלכו באדום לפני מלך לבני ישראל".

"בראשית רבה" (וילנא) פרשה עה ד"ה יא ד"א וישלח

ובעקבות חז"ל כתב רבי יעקב בן אשר:

בשביל שאמר יעקב לעשו ח' פעמים אדוני, מלכו שמונה מלכים קודם ישראל. וכנגדו מלכו ח' מלכים עד יהורם¹⁶ ובימיו פשע אדום.

"בעל הטורים" בראשית לו, לא¹⁷

ועל שהשתחוה יעקב לעשו שבע פעמים נפגעו המרכזים הרוחניים של האומה פגיעה קשה מאד:

השתחוה יעקב לעשו שבע פעמים וכנגדן נטל ממנו שבע ואלו הן – אזהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובית ראשון ובית שני.¹⁸

"מדרש הגדול" בראשית לג,ג

16. האם עד יהורם כמו שכתוב במל"ב ח,כ: "בימיו (של יהורם) פשע אדום מתחת יד יהודה וימלכו עליהם מלך", או עד יהושפט כמו שכתוב ביחס אליו במל"א כב, מח: "ומלך אין באדום נצב מלך"? רש"י (מל"ב ח,כ) יישב את הסתירה בין הפסוקים בכותבו: ומימי דוד לא היה להם מלך כמו שנאמר: "ומלך אין באדום וישם באדום נציבים" (שמואל ב ח, יד). שמנה מלכים מלכו באדום לפני מלך מלך לישראל המנוים בספר בראשית (לו, לא) כנגדו מלכו בישראל שמנה מלכים, איש בושת, ודוד, ושלמה, ורחבעם, ואבים, ואסא, ויהושפט, ויהורם, ולא היה מלך לאדום. ומה שכתוב למעלה שהלך מלך אדום עם יהורם בן אחאב ועם יהושפט למלחמה על מלך מואב, לא מלך גמור הוא אלא נציב, שאף הוא היה קרוי מלך, וכמו שנאמר: "ומלך אין באדום נצב מלך" (מלכים א' כב, מח), הנציב היה להם במקום מלך.

17. עוד כתב בעל הטורים בתחילת הפרשה: יעקב שלח לעשו: "עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים", והם ח' ממי"ן וכנגדם מלכו ח' מלכים באדום לפני מלך מלך בישראל.

18. בית המקדש הוא מקום מושבו וכסא מלכותו של מלך מלכי המלכים. חובת בניין כסא זה מוטל על עם ישראל בנו בכורו של ה'. אם כנגד זאת ישראל משתחוה לבני אל נכר, הריהו

וְאֵת לְמִדַּת אֶתֶם עֲלֵיךְ אֲלֵפִים לְרֹאשׁ¹⁹

"בימים ההם אין מלך בישראל"²⁰ – 'הערה' זו על תקופת השופטים נכתבה שלוש פעמים. בראייה הפשוטה מסתבר שזו הערה על התנהלות נפסדת של עם ישראל, שהעדיפו את הפרט על ענייני הכלל ואיש הישר בעיניו יעשה, אך מסתבר שמציאות זאת הוכתבה גם מלמעלה, ובאה כתוצאה מהתנהלותו של ישראל סבא.²¹

בזמן שבאדום היו מלכים ואלופים, אנו זכינו רק לשופטים ונשיאים:

א"ר אייבו, קודם שלא עמד מלך בישראל נצב מלך באדום. ואלה המלכים – ר' יוסי בר חנינא, בשעה שזה מעמיד מלכים זה מעמיד שופטים, ובשעה שזה מעמיד אלופים זה מעמיד נשיאים.

ר' יהושע בן לוי אמר, זה העמיד שמונה וזה העמיד שמונה, זה העמיד ח': בלע, יובב, חשם, הדר, שמלה, שאול בעל חנוך, הדר, וזה העמיד ח': שאול ואיש בושת, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט.

בא נבוכדנצר וערבב אלו באלו ובטל של אלו ושל אלו (ישעיה יד): "שם תבל כמדבר ועריו הרס", בא אויל ונתן גדולה ליהויכין, בא אחשורוש ונתן גדולה להמן.

"בראשית רבה" פרשה עה, יא ד"ה וישלח

במערכת היחסים שבין אדום וישראל, אין מצב של שוויון, אלא אפשר שישראל עולה ואדום יורד, ואפשר שאדום עולה וישראל – חלילה – יורד, כפי שהוגד זאת מראש לרבקה אמנו:

קסרי וירושלים, אם יאמר לך אדם: חרבו שתיהן – אל תאמן, ישבו שתיהן – אל תאמן. חרבה קסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קסרי – תאמן. שנאמר (יחזקאל כ"ו): "אמלאה החרבה". אם מליאה זו – חרבה זו. אם מליאה זו חרבה זו. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא: (בראשית כה) "ולאם מלאם יאמץ".

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף ו עמוד א

וכן מובא ברש"י (בראשית פרק כה פסוק כג):

"ממעיד יפרדו" – מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו:

"מלאם יאמץ" – לא ישו בגדולה, כשזה קם זה נופל, וכן הוא אומר (יחזקאל כו, ב) אמלאה החרבה, לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים:

הוא כמי שמושיב זרים על כיסאו, וכמי שמנחיל לאחרים את כבודו, הלכך גורם דבר זה לחורבן מקדשי א-ל.

19. ירמיהו פרק יג, כא.

20. שופטים יז, ו; שם יח, א; שם כא, כה.

21. כמובן שעם ישראל יכול היה להאריך או לקצר את משך הזמן שלא היה מלך בישראל, כי לא הייתה גזרה מפורשת על משך הזמן, או מספר המלכים.

לא זו בלבד שלא היה מלך בישראל בכל תקופת השופטים, אלא גם נביא ראוי לשמו²² לא היה בכל אותה תקופה,²³ כפי שמצוין בכתוב (שמו"א ג, א): "ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ". אלו הן תוצאות המפגש שבין יעקב ועשו בפתחה של ארץ ישראל, כפי שלמדנו בבית מדרשו של האר"י הקדוש:

והנה מצד ששלח יעקב אתונות לעשו, מצד זה נתאבק עמו שרו של עשו. והנה, הפסקת הנבואה היה ע"י צליעת ירך יעקב, הנזכר בפרשת בראשית. וזה שאמר נמצאו האתונות,²⁴ כי הקליפות, שהיו מפוזרות בעולם, נמצאו ונדע מהיכן קטרוגן ואפשר שיתוקן.

סוד ירך יעקב, שהיה ימיני²⁵ שהוא מידת הנצח²⁶ שפגמו סמאל,²⁷ ונצח זה נצח הדכורא, והנה הנבואה מן הימין כנודע, וכשהייתה מגעת הנבואה לנצח, היה שם מסך גדול, וזה שאמר: "ודבר ה' היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ".

ולפי שיעקב השתחוה לעשו ועשאו אדון לעצמו בהשתחוויותיו, פגם הנצח מאד, עד בא בנימין שלא היה בעולם בהשתחוויה לעשו, וכן היה מרדכי מזרעו של בנימין, שלא רצה להשתחוות להמן הוא עשו. וזה שאמור רז"ל: שמרדכי היה פושט לו הירך להמן ומראה לו שטר כנזכר בדברי רז"ל.²⁸ וזה שאמר (עמוס א, יא): "עברתו שמרה

22. אמנם כתוב על דבורה שהיא הייתה נביאה, אך לא היו לה פרחי נבואה כאשר היו לשמואל, אליהו ואלישע וכו'.

23. כי הנבואה והמלוכה ילכו יחדו בעם ישראל, כי העניין האלוקי מתגלה ונחשף כשעם ישראל נמצא על אדמתו עטור בתפארת מלכותו, ותורתו אומנותו.

24. שאול חיפש את אתונות אביו קיש, ושמואל הודיעו כי נמצאו אתונות אביו יעקב-ישראל ובישר לו באותו מעמד על מלכותו.

25. כדעת רבי יהודה ב"בראשית רבה" סימן עח ולא כדעת רבי יוסי שסבור שירך שמאל נפגעה. ובמסכת חולין דף צא יש דעה שלישית ששניהם נפגעו.

26. עשר הספירות הם גם כנגד איברי האדם, חסד כנגד זרוע ימין ותפארת כנגד זרוע שמאל, נצח כנגד ירך ימין והוד כנגד ירך שמאל.

27. הוא שרו של עשו, כך שהמאבק בין יעקב ועשו הוא למעשה מאבק בין ימין לבין שמאל. גם את מלחמת עמלק ברפידים מתאר הזוהר (זוהר מתורגם, שמות סוף בשלח ד"ה והיה כאשר ירים משה ידו) כמאבק בין ימין לשמאל: "כאשר ירים" – שהניף ימין על השמאל ונתכוון כך בהפרשת ידיו. וגבר ישראל, ישראל של מעלה. וכאשר יניח ידו וגבר עמלק... "ויהי ידו אמונה" – ויהיו ידיו צריך לומר, אלא לפי שתולה הכל בימין... לפי שהימין עיקר הכל, וכתוב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב".

28. "ילקוט שמעוני" תתרו... כשהיו בני ישראל בונים חומת ירושלים בימי עזרא, באו עליהם השונאים ומנעו אותם מלבנות... אמרו להם השונאים: בררו מכם אחד, ואנו נברור לנו אחד, וילכו ויודיעו למלך. ביררו אומות העולם, ולא מצאו איש המיוחד ברשעות כהמן הרשע. וישראל ביררו להם את מרדכי...

והיה מרדכי הצדיק אוכל פתו מעט מעט... והמן הרשע אכל ולא השגיח וחסר מזונו... כיון שלא מצא פת בדרך לאכל, בא לו אצל מרדכי והיה משתטח לפניו להלותו ככר אחת, ולא

נצח", ועברתו של עשו שמורה כנגד נצח שלקחו ממנו. נמצא ששאלו בא לתקן נצח יעקב, וזה שאמר שמואל (שמו"א ט, ט): "אנכי הראה", ולא אמר הנביא, כי אתה תתקן הנבואה שהיא הנצח, כי עדיין לא נתקן. וזה שאמר (שם ט, א): "אותי שלח ה' למשחך למלך", כי אתה מזרע בנימין, ותוכל לתקן שוק יעקב ובכך: "שמע דבר ה'", וזה שאמר (שם ט, יז): "זה יעצור בעמי" ולא אמר ימלך, אלא יעצור הפגם, יעצור הקליפה שלא ישלוט עוד בנצח וכו'... וכשחטא שאלו היה שמואל בוכה,²⁹ פן יחזור נצח לקלוקלו. ולכן אמר שאלו (שם ט, כה): "ישוב עמי ואשתחוה לה'", כדי שיתקן השתחויות יעקב. וזה שאמר שמואל (שם ט, כט) "וגם נצח ישראל לא ישקר", כי על כל זה שחטאת, לא יהי נסתמת הנבואה כמו קודם, אך על כל זה נפגם קצת – "ויתנה לרעך הטוב ממך" (שם ט, כח), שהוא דוד שיתקן בסוד: "נעימות בימיך נצח" (תהילים טז, יא).

"ליקוטי אמרים" לאר"י הקדוש שמואל ט

אמנם נצח ישראל לא ישקר, ומלכות בית דוד בוא תבוא, ומושיעים יעלו בהר ציון לשפוט את הר עשו כאשר יבוא יעקב שעירה, והי' יהיה למלך על כל הארץ, אך עד אז לא היה מלך בישראל כארבע מאות שנה, ואיש הישר בעיניו עשה.

וילך ויקח ויבא

להתנהלות של יעקב אבינו כאן, יש שורשים מוקדמים יותר. כשרצתה רבקה אמנו שיעקב יטול את הברכות, המריצה את יעקב להביא מן הצאן שני גדי עזים טובים בשביל אביו יצחק, ולזכות בעקבות כך בברכות. אבל יעקב לא רץ להביא, כשם שעשו אחרים במצבים דומים וכפי שנראה להלן, אלא "וילך ויקח ויבא". חז"ל שמו לב להססנות של יעקב ואמרו:

"וילך ויקח ויבא לאמו" – אנוס וכפוף ובוכה.³⁰
 "בראשית רבה" (תיאודור-אלבק) פרשה סה

בפירוש "הכתב והקבלה" על פסוק זה כתוב:

היה לו לכתוב מלה דזירוזא. כאמור באברהם (בראשית יח, ב): "וירץ לקראתם"; וכן (שם שם, ו-ו): "וימהר אברהם האהלה שרה אשתו ויאמר, מהרי שלש סאים קמח לושי

היה רוצה. לסוף אמר לו: אם אני נותן לך ככר אחת, אתה מוכר עצמך לי? אמר לו הן, אמר לו אין קלף שנכתוב בו שטר לקיחתך, אמר לו: הרי סנדל שלי כתוב בו. מיד כתב המן על סנדלו של מרדכי: אני המן האגגי עבדו של מרדכי היהודי נמכרתי לו בכיכר לחם אחת. וכשעלה לבסוף לגדולה וקבע עצמו ע"ז, והיה מרדכי יושב בשער המלך שהוא יוצא ובא בו, וכשהוא רואה את המן שעובר הוא פושט לו רגלו בסנדל ששטר לקיחתו כתוב בו, והיה המן רואה ומתמלא חמה.

29. וַיִּחַר לְשִׁמוּאֵל וַיִּנְעַק אֶל ה' כָּל הַלַּיְלָה (שמואל א פרק טו).

30. בפירוש הרד"ל שם כתב: "אפשר דרש וילך ויקח ויבא – וי (לשון בכיה) על שלושה דברים אלה".

ועשי עגות. ואל הבקר רץ אברהם ויקח פר בן בקר... ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו". ובאליעזר (שם, כד, יז-כ): "ותמהר ותורד כדה על ידה ותשקוהו... ותמהר ותער כדה אל השקת".

והיה ראוי לומר אף כאן ביעקב: "וירץ ויבא לאמו", ולא אמר הכתוב כן, רק "וילך ויקח ויבא". זה יורה שלא היה מזרז בדבר להיותו כמרצה את אביו, רק לבו אנסו לעשות רצון אמו.

עוד הסביר שם בעל "הכתב והקבלה", שיעקב באמרו "אולי ימשני אבי", קיווה וייחל שהשתדלותו הרבה לא תצלח ושיצחק יברך בסופו של דבר את מי שרצה לברך. לא מן הנמנע שאופן לקיחת הברכות השפיעה על התנהגותו של יעקב בהמשך, כשהגיעה עת פירעון הברכות.

ולא האמין ולא עלה

לדברים אלו היו גם השלכות על חלום הסולם של יעקב. חז"ל פירשו שהמלאכים שעלו וירדו בסולם היו שרי אומות העולם שעלו לשררה וירדו ממנה ולבסוף גם הגיע תורו של יעקב לעלות בסולם והפעם שלא על מנת לרדת, אך הוא נרתע לאחוריו ולא עלה:

א"ר ברכיה בשם רבי חלבו ור"ש בן יוסינה: מלמד שהראהו הקב"ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. א"ל הקב"ה ליעקב, יעקב: למה אין אתה עולה? באותה שעה נתירא אבינו יעקב ואמר: כשם שיש לאלו ירידה, כך אני יש לי ירידה. א"ל הקב"ה: אם אתה עולה אין לך ירידה, ולא האמין ולא עלה.

ר"ש בן יוסינה היה דורש (תהלים עח): "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו", א"ל הקב"ה: אלו עלית והאמנת לא היתה לך ירידה לעולם, אלא הואיל ולא האמנת, הרי בניך משתעבדין בהללו ד' מלכויות בעולם הזה במסים ובארנוניות ובגולגליות. א"ל יעקב: יכול לעולם? א"ל: "אל תירא עבדי יעקב אל תחת ישראל, כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שביס" – מארץ מגליא, מאספניה ומחברותיה, "ושב יעקב" – מבבל, "ושקט" – ממדי, "ושאנן" – מיון, "ואין מחריד" – מאדום, "כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם" – באומות העולם שהן מכלין את שדותיהן, אבל ישראל שאין מכלין את שדותיהן – "ואותך לא אעשה כלה", אלא מיסרך ביסורין בעולם הזה, בשביל לנקותך מעונותיך לעתיד לבא, לכך נאמר "ויחלוס".

"מדרש תנחומא" (ורשא) פרשת ויצא סימן ב

יעקב אבינו לא האמין ולא עלה. לעלות בסולם פירושו לחזור ארצה מתוך אמונה וביטחון. אמונה בצדקת הדרך וביטחון בהצלחתה. לחזור ללא פחד וללא מורא. ללא נקיפות מצפון וללא הרגשות אשמה. מתוך הכרה מלאה בזכותנו על הארץ

ובזכותנו בבכורה ובברכה. או אז יתקיים בנו מקרא שכתוב (במדבר פרק כד): "וְיָרֶד מִיַּעֲקֹב וְקָם שֹׁבֵט מִיִּשְׂרָאֵל וּמַחֵץ פְּאֵתַי מוֹאָב וְקָרַקַר כָּל בְּנֵי שֵׁת, וְהָיָה אֲדָוִם יִרְשָׁה וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעִיר אֵיבֹי וְיִשְׂרָאֵל עֲשָׂה חֵיל, וְיָרֶד מִיַּעֲקֹב וְהֶאֱבִיד שְׁרִיד מְעִיר".

ושים באזני יהושע

ראינו עד עתה כיצד השפיע העימות הראשון בין יעקב לעשו על איחורן של שלוש המצוות שנצטוו ישראל עם כניסתם לארץ. נעבור עתה למלחמת עמלק השנייה ברפידים, ונסיק ממנה מסקנות חדשות על המלכות בישראל.

בסיומה של מלחמת עמלק נצטווה משה לכתב את מצוות מחיית עמלק בספר ולשימה באזני יהושע.³¹ ודבר תימה הוא זה, שכן לא מצאנו עוד מצווה כדוגמתה. למה ומדוע לשים באזני יהושע?³²

הסבר מעניין על כך מצאנו בפירוש הרמב"ן (שמות יז):

ויאמר ושים באזני יהושע, לצוותו להזכיר לישראל את כל התלאה אשר באה להם על ידו, כי הוא היודע ועד. וירמוז כי אחרי שירשו הארץ ימחו אותו, כי מצוה עליהם תחלה להכרית שבעת הגוים וינחלו הארץ, זהו שנאמר שם (דברים כה, יט): "והיה בהניח ה' אלוקיך לך מכל אויביך מסביב, בארץ אשר ה' אלקיך נותן לך לרשתה, תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח", ואם היה בימי יהושע בן נון כן, היה מזהירים למחות אותו, אבל נשאר הארץ לרשתה בימיו הרבה מאד (יהושע יג, א), ולא הגיע זמנה עד מלך שאול.

חידוש גדול השמיענו הרמב"ן. משה נצטווה לשים את מצוות מחיית עמלק באזני יהושע, כי אילו זכה יהושע להוריש את כל יושבי הארץ, היה הוא מוחה את זכר עמלק. וכיוון שלמחיית עמלק צריך מלך, הרי שיהושע היה זוכה גם לכתר מלכות. אלא שיהושע לא הצליח למגר את כל יושבי הארץ, אם באשמתו³³ ואם באשמת

31. לפי "מכילתא דרבי ישמעאל" שהובאה לעיל נרמז כאן למשה שהוא לא יכנס לארץ אלא יהושע הוא זה שינחיל לישראל את הארץ. ב"פסיקתא זוטרתא" אף כתוב שבאותו יום נמשח יהושע, וכוונתה ודאי שבאותו יום נקבע למעלה שיהושע יהיה הממשיך. משה רבנו לא קלט את הרמז הראשון כי הוא מאוד רצה להיכנס לארץ וכן לא קלט את הרמז השני שיהושע יהיה ממשיכו כי הוא רצה שבניו ימלאו את מקומו.

32. הסבר מעניין לדבר זה שמעתי ממו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א. כידוע נלחם יואב באדום במשך ששה חדשים והכרית משם את כל הזכרים ככתוב (מלכים א פרק יא, טז) "כִּי שָׁשֶׁת חֳדָשִׁים יָשָׁב שָׁם יוֹאָב וְכָל יִשְׂרָאֵל עַד הַכְּרִית כָּל זָכָר בְּאֲדָוִם". כשנשאל יואב על ידי דוד מדוע הוא הכרית רק את הזכרים ולא את כולם כפי שמתחייב ממצוות מחיית עמלק, השיב יואב שרבו לימדו בטעות שצריך למחות כל זָכָר בעמלק ולא כל זָכָר. כדי למנוע מיהושע טעויות דומות נצטווה משה לשים את הדברים באזני יהושע בהתאם לניקודם המדויק.

33. במדבר רבה כב, ה: "כאשר הייתי עם משה אהיה עמך" - אמרו רבותינו כתיב ביהושע כאשר הייתי עם משה... והיה צריך יהושע לחיות ק"כ שנה כמשה רבינו, ולמה נתקצרו שנותיו יד'

העם, ולכן נדחתה מצוות מינוי המלך עד שאול. הוא אשר קראנו בספר שופטים :
 וַיַּחַר אֶף ה' בְּיִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר יַעֲזֹב אֲשֶׁר עָבְרוּ הַגּוֹי הַזֶּה אֶת בְּרִיתִי³⁴ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵם
 וְלֹא שָׁמְעוּ לְקוֹלִי: גַּם אֲנִי לֹא אוֹסִיף לְהוֹדִישׁ אִישׁ מִפְּנֵיהֶם מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֹזֵב יְהוֹשֻׁעַ וַיָּמַת:
 לְמַעַן נִסּוֹת בְּסֵאת יִשְׂרָאֵל הַשְּׂמֵרִים הֵם אֶת דְּרֹךְ ה' לְלַכֵּת בְּסֵאת אֲשֶׁר שָׁמְרוּ אֲבוֹתֵם אִם
 לֹא: וַיִּצַּח ה' אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה לְבַלְתִּי הוֹרִישָׁם מִהָרָה וְלֹא נִתְּנָם בְּיַד יְהוֹשֻׁעַ:

שופטים פרק ב, כ-כג

למעשה גם המלכת שאול הייתה לפני הזמן, כי עדיין לא הוחרמו שבעת העמים
 ולא נכבשה כל הארץ. זו הייתה הסיבה³⁵ להתנגדות הגדולה של שמואל להמלכת
 מלך, אף על פי שמינוי מלך מצווה היא,³⁶ וכפי שהסביר הרד"ץ הופמן (דברים יז) :

אימתי חלה מצות מלוכה? "כי תבואו אל הארץ אשר ה' א-לוקיך נותן לך לרשתה
 וירשתה וישבה בה"³⁷. כלומר, אחרי שיתברר לך למעלה מכל ספק שה, הוא ולא
 אחר, מנחיל לכם את הארץ, חלה עליך החובה: "אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר
 סביבותי". היינו הם הגויים ירימו עליהם מלכים כדי שיבטיחו להם את שלום ארצם,
 ובכשרונם הצבאי יכבשו וירכשו את האדמה. לא כן אתה, אתה תשים עליך מלך
 אחרי שתגיע אל הנחלה והירושה.

מלוכה מוקדמת ומחיייה מוקדמת

כיוון שהמלכת שאול הייתה בטרם עת, הרי גם מצוות מחייית עמלק הייתה טרם
 זמנה. אפשר שגם דבר זה היה מן הגורמים לכישלונה של מחייית עמלק בימי

-
- שנים? בשעה שאמר הקב"ה למשה (במדבר לא, ב): 'נקום נקמת בני ישראל מאת המדיינים
 אחר תאסף אל עמדי', ואע"פ שנתבשר בשורת מות לא אחר הדבר, אלא נזדרז, 'וישלח
 אותם משה'. אבל יהושע כיון שבא להילחם עם ל"א המלכים, אמר, אם אני הורגם מיד,
 מיד אני מת כשם שעשה משה רבינו, מה עשה? התחיל מעכב במלחמתם, שנאמר (יא, יח):
 'ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה', א"ל הקב"ה, וכך עשית? הריני
 מקצר שנותיך י' שנים". וראה שם פירושי רש"י והרד"ק. וראה גם מה שכתב המלבי"ם על
 הפסוק (יהושע יג, א): "אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה".
 34. ברית זו כוללת בין השאר את "ואתם לא תכרתו ברית ליושבי הארץ הזאת", כפי שכתוב
 שם בפסוק ב'.
 35. יש כמובן סיבות נוספות כמו זו של הרמב"ם בראש הלכות מלכים, ששמואל התנגד משום שביקשו
 מלך בתרעומת ולא לשם קיום המצווה, ועוד כהנה וכהנה סיבות שלא כאן המקום לפרטן.
 36. זו כוונת התוספתא סנהדרין פרק ד הלכה ה: "וכן היה רבי יהודה אומר: ג' מצוות נצטוו
 ישראל בבואן לארץ, למנות עליהן מלך, ולבנות בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק, אם
 כן למה נענשו בימי שמואל, לפי שהקדימו עליהן".
 37. וכך גם ביחס לבנין בית המקדש (דברים פרק יב, י-יא): 'וַעֲבַדְתֶּם אֶת הַיְיָ וַיִּשְׁבְּתֶם בְּאֶרֶץ
 אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהִנִּיתֶם לְכֶם מִכָּל אֲבִיבֵיכֶם מִסְבִּיב וַיִּשְׁבְּתֶם בְּטַח: וְהָיָה
 הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' א-לֵהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שֵׁם...'

שאלו. שאלו אף שלא הצליח לתקן את ההשתחויות של יעקב, או שהצליח רק חלקית, רצה מאוד להראות לכולם שהוא אכן הצליח בכך. לכן הוא כל כך דחק בשמואל שישבו עמו להשתחוות לה':

וכשחטא שאלו היה שמואל בוכה, פן יחזור נצח לקלקלו. ולכן אמר שאלו: ושוב עמי ואשתחוה לה', כדי שיתקן השתחויות יעקב. וזה שאמר שמואל וגם נצח ישראל לא ישקר, כי על כל זה שחטאת, לא יהי נסתמת הנבואה כמו קודם, אך על כל זה נפגם קצת – ויתנה לרעך הטוב ממך, שהוא דוד שיתקן בסוד נעימות בימינך נצח.

"ליקוטי אמרים" לאר"י, שמואל פרק ט

דוד יתקן בסוד נעימות ימינך נצח. אך תיקון זה קוץ בו. כי כאשר רצה דוד לבנות את בית המקדש, מנעו ה' מכה, משום שהוא נלחם מלחמות רבות ושפך דמים רבים. אילו בחירת דוד הייתה על פי הסדר הנכון והראוי, דהיינו אחרי כיבוש הארץ והכרתת יושביה, אפשר שכל המלחמות שהיו לדוד היו נחסכות ממנו. ואז יכול היה דוד לבנות את הבית המיוחל והנצחי:

אמר לו דוד: א"כ למה איני בונה אותו? אמר לו הקב"ה: שאם אתה בונה אותו, הוי קיים ואינו חרב. אמר לו: והרי יפה, אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפני שעתידיים לחטא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו, וישראל ניצולין, שכן כתב: "באהל בת ציון שפך כאש חמתו" (איכה ב, ד). אמר לו הקב"ה: חייך הואיל וחשבת לבנותו, אע"פ ששלמה בנך בונה אותו, לשמך אני כותבו: "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד".

ילק"ש ח"ב רמז קמה

למה רק שמונה מלכים?

ניתן להניח, שאילו מלחמת עמלק הייתה נערכת בזמן הנכון ובתנאים המתאימים, היא הייתה מסתיימת בהצלחה יתרה, תוך תיקון כל ההשתחויות של בית יעקב וכל שאר הליקויים שנחשפו במפגש שבין יעקב לעשו. או אז מלכות ישראל הייתה חוזרת אלינו לנצח ומוסד הנבואה היה בא על תיקונו המושלם. עכשיו, שלא זכינו, חזרה המלכות ואתה הנבואה רק למשך של שמונה מלכים בלבד.³⁸ ובית המקדש נבנה אך על ידי שלמה ולא על ידי דוד, שעליו נאמר (תהלים פד, יא): "טוב יום אחד בחצריך מאלף" וכפי שדרשו חז"ל:

אמר לו (ה' לדוד): בשבת תמות. – אמות באחד בשבת! – אמר לו: כבר הגיע מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. – אמות בערב שבת! – אמר לו: (תהלים פד, יא): "כי טוב יום בחצריך מאלף". טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף ל עמוד א³⁹

38. הכוונה למלכות בלעדית של ישראל ללא מלכים מקבילים באדום.

39. בשינוי מעט מופיע מדרש זה במדרש תהלים (בובר) מזמור קכב, א: "שיר המעלות לדוד

אפשר שהפער הגדול שבין חצרות דוד להיכל שלמה, נבע גם מכך ששלמה בנה את הבית כאשר היה כבר נשוי לבת פרעה שהחטיאה אותו יותר מהכול,⁴⁰ ולכן הוא עורר את אפו וחמתו של ה' :

כתוב אחד אומר (תהלים קלב): "כי בחר ה' בציון אוה למושב לו". וכתוב אחד אומר (ירמיהו לב): "כי על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה עד היום הזה!" כאן – קודם שנשא שלמה את בת פרעה, כאן – לאחר שנשא שלמה את בת פרעה.

תלמוד בבלי מסכת נדה דף ע עמוד ב⁴¹

נישואי שלמה לבת פרעה הניחו את היסוד למלכות רומי האדירה, סמלה של מלכות אדום המתחדשת, שהחריבה את ביתנו והגלתה את עמנו לגלות קשה וממושכה :

ובשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריא'ל ונעץ קנה בים והעלה הים שרטון, ובשעה שעשה ירבעם בן נבט שני עגלים של זהב נבנה עליהם כרך הגדול שברומי.

"ילקוט שמעוני" מלכים א רמז קעב

ומדוע חזרה המלכות לשמונה דורות בלבד? כי התיקון של שאול היה חלקי. לא עלה בידו לתקן את מידת הנצח, על כן הייתה מלכותו עראית, שאולה, ללא מטריה נבואית, עד שהוא נאלץ בערוב ימיו להסתייע בבעלת אוב. מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע. כיוון שמלכות ה' לא באה על תיקונה המלא, והשם והכיסא נותרו חסרים, אף מלכותא דארעא לקתה וחסרה.

מלכי אדום נשאו ראש לא רק בגלל חולשתה של המלכות בישראל, אלא גם בגלל חולשתה של הנבואה בישראל שהיא בת לווייתה של המלכות ויד ימינה. בזמנו של יהושפט, הוא המלך השמיני, נסתלק אליהו למרום, מה שגרם לחולשה גדולה מאוד במוסד הנבואה בישראל :

שמחתי באומרים לי בית ה' נלך" - אמר רבי יהושע בן לוי : אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע, שמעתי בני אדם שהיו אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל, ושמחתי, אמר ליה הקב"ה טוב יום בחצריך מאלף (תהלים פד יא), טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה, מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח".⁴⁰ "ילקוט שמעוני" יהושע רמז ח : "והמלך שלמה אהב נשים נכריות ואת בת פרעה" (מל"א יא), - בת פרעה היתה בכלל ולמה יצאה? מלמד שהיה מחבבה יותר מכלן, ולפיכך החטיאה אותו יותר מכלן.

⁴¹ וראה רש"י על מלכים א פרק ג פסוק ג : "ויאהב שלמה ללכת בחקות דוד אביו" - ארבע שנים עד שלא התחיל לבנות הבית. אבל משהתחיל לבנות, ויתחתן שלמה את פרעה, נמצאת אומר : 'כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה ועד היום הזה' (ירמיה לב, לא), כך שנינו בסדר עולם".

מיום שנגנזו אליהו, הלכה ונסתלקה רוח הקודש מן הנביאים ושוב לא היתה רוח הקודש מרובה בישראל.

רש"י מלכים ב פרק ב⁴²

כיוון שנסתלק אליהו, לא היה מי שישמיע ברמה את קול יעקב ומי שימנע את עליית ידי עשו:

יום שנסתלק בו אליהו – הועמד מלך ברומי, דכתיב (מל"א כב, מח): "ומלך אין באדום נצב מלך".

תלמוד ירושלמי מסכת ע"ז פרק א דף לט, טור ג, ה"ב

חסרונו של אליהו, גרם לחיבורים לא ראויים ולא רצויים בין מלכי יהודה ומלכי ישראל, מה שהביא לירידתם של מלכי יהודה וישראל ועלייתם של מלכי אדום:

וכל זה גרם התחברותו (של יהושפט) למלכי ישראל,⁴³ שהרי כתוב: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו", שכל זמן שהקול קול יעקב אין הידיים ידי עשו שולטים בו. ואם כן בהתחברו לרשע, ודאי לא יבצר לו להניח עסקיו בתורה. וגם שמחזיק ידי עוברי עבירה, על ידי החניפו לו, לפיכך התחילה המלכות באדום.

"קהלת יעקב", מל"א כב, מח

"ונכתב בספר" - מלחמת עמלק השלישית

מסורת בידי חז"ל⁴⁴ שמרדכי ואסתר היו מבית שאול. אבל אם כך הדבר, מדוע נפקד מקומו של שאול בשושלת היוחסין של מרדכי? בעקבות שאול זה הסתפק רבי אברהם בן עזרא (פירוש למגילת אסתר ב, ג) אם אכן מרדכי מיוחס לשאול המלך:

בן קיש – היה גדול באבותיו, ואילו היה אבי שאול היה מזכיר שאול כי הוא מלך ולא אביו, על כן לא נודע אם מרדכי היה מבני שאול אם לא.

אבל בעל ה"שפת אמת", כמו רוב המפרשים, נאמן למסורת חז"ל ומסביר שבכוונה תחילה השמיטה המגילה את שאול מרשימת היוחסין של מרדכי, בגלל חטאו במלחמת עמלק:

ואיתא בתרגום שני שהי' מזרע שאול, א"כ למה לא יחסו אחר המלך שאול? ומהאי טעמא נד האבן עזרא מדברי חכמים. אבל נראה שע"י ששאל חטא והשאיר מזרע

42. ראה סוטה פרק יב הלכה ה; ילקוט"ש ח"ב רמז רכד.

43. הפסוק: "ומלך אין באדום נצב מלך" מופיע אחרי וסמוך מאד לפסוק: "וישלם יהושפט עם מלך ישראל", מכאן מסקנתו של רבי יעקב פרדו בעל "קהילת יעקב", שניצב המלך באדום היה תוצאה של ההשלמה של יהושפט עם מלך ישראל.

44. ראה פרקי דרבי אליעזר (חורב) פרק מח; "ילקוט שמעוני" רמז תתרגג; תרגום שני למגילת אסתר; תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יב ע"ב.

עמלק לכן לא נזכר שמו בכאן. אח"כ מצאתי בפ"י הר"ש אלקבץ זצ"ל שכתב שתיקן חטא שאול. ונקרא בן קיש שמילא מקום שאול בן קיש ע"ש.

שפת אמת, פורים תרל"ז

גם אסתר הגיעה אל המלוכה כמי שמחזירה עטרה ליושנה, וכממלאת מקומו של שאול שהפסיד את מלכותו לדוד רעו הטוב ממנו:

בלשון שנטלה מלכות מוקנה שאמר לו שמואל (שמואל א' ט"ו): "ונתנה לרעך הטוב ממך", בו בלשון חזרה לו המלכות הדא הוא דכתיב: "ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה".⁴⁵

"אסתר רבה" (וילנא) פרשה ד

איש יהודי איש ימיני

מרדכי היה לא רק מזרעו של שאול, אלא גם איש יהודי:

קרי ליה יהודי – אלמא מיהודה קאתי, וקרי ליה ימיני – אלמא מבנימין קאתי! ...אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יהושע בן לוי: אביו מבנימין ואמו מיהודה. ורבנן אמרי: משפחות מתגרות זו בזו, משפחת יהודה אומרת: אנא גרים דמתיליד מרדכי, דלא קטליה דוד לשמעיה בן גרא. ומשפחת בנימין אמרה: מינאי קאתי.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יב עמוד ב

כלומר מרדכי בא מכוח שני שבטים – בנימין ויהודה, ומכוח שני מלכים – שאול ודוד. כנראה שהניצחון הגמור על עמלק צריך לבוא מכוח שני השבטים ושני המלכים האלו גם יחד. מה מיוחד בשני השבטים הללו? כותב המהר"ל (בספרו "נר מצוה" על מגילת אסתר), שכוחו של בנימין ביכולת העמידה מנגד, וכוחו של יהודה ביכולת הממשלה:

ופירוש זה, כי הגאולה מן המן הרע, היו בישראל שני דברים, האחד שלא היה השונא שולט בהם, השני שישלטו הם בשונא שלהם. והשבטים, יש שהוא מיוחד ומוכן לדבר אחד ויש שהוא מוכן לדבר אחר.

יהודה מוכן הוא להיות גובר על האויב, כדכתיב: "ידך בעורף אויבך", וכתיב: "יהודה יעלה בראש", אם כן יהודה מוכן יותר להתגבר על השונא...

ושבט בנימין מוכן הוא אל הקיום, שלא ישלטו שונאיו בו. ודבר זה כי בנימין הוא הקטן שבשבטים, והקטן יש לו קיום ביותר.

וסבירי ליה, כי זה שאמר איש יהודי ובסוף איש ימיני, אלו שני השמות באים להורות על הצלת ישראל. דבמה שהיה מרדכי איש יהודי היה לו הכנה שיהיה מושל על האויב, כי המלך דוד שהיה מלך יהודה נתן חיים אל שמעי בן גרא, אף על פי שלא

45. האיש שאמר משפט זה היה ממוכן שחז"ל מזהים אותו עם המן, מזרעו של אגג, שבעטיו נלקחה המלכות משאול והועברה לדוד.

היה ראוי מצד עצמו. והכל כי דוד המלך היה מוכן שיצא ממנו מי שיש לו הכנה שלא ישלטו בו.⁴⁶

כוח העמידה של בנימין נדרש, כדי שיוכל לקיים "לא יכרע ולא ישתחוה" ויעמוד כצוק איתן נגד המן, למרות הסביבה העוינת מבפנים ומבחוץ; כוח הממשלה של יהודה נדרש, כדי שלא יירתע מתליית המן על עץ גבוה, ולא יקרה מה שקרה לשאול, כאשר הותיר את אגג בחיים, מפני שחסר לו כוח הממשלה. במקור אחר בחז"ל⁴⁷ מצאנו תוספת דברים על החיבור של יהודה ובנימין במרדכי:

אם משבט יהודה הוא, היאך היה משבטו של בנימין? אלא משבטו של בנימין היה, וכשיצא שמעי וקילל את דוד, שכן אמר שמעי: "וכה אמר שמעי בקללו: צא צא איש הדמים ואיש הבליעל" (שמואל ב טז, ז), א"ל אבישי בן צרויה: "למה יקלל הכלב המת הזה את אדוני המלך? אעברה נא ואסירה את ראשו" (שמואל ב' ט"ז, ט),⁴⁸ צפה דוד שעתיד מרדכי לצאת ממנו, שכן אמר דוד: "היום יומת איש בישראל" (שמואל ב' יט, כג), זה איש יהודי. אמר ר' לוי מה הוא איש יהודי איש ימיני? אילולי דוד שהיה משבטו של יהודה, לא היה איש ימיני.

קללת שמעי לא הייתה קללת הדיוט. הוא היה רבו של שלמה המלך ואחד מגדולי הדור. דוד שמע את קללתו בקשב רב ושת לבו אליה. שמעי האשים את דוד כאיש דמים, כאחד שלקח את המלכות מיד שאול מכוח היותו איש דמים, ועתה משיב ה' לו כגמולו. האשמה כזאת כבר שמע דוד מפי ה' כשרצה לבנות את בית המקדש, ובגללה נמנע ממנו הדבר: וַיְהִי עָלַי דְבַר ה' לֵאמֹר דָּם לָרֵב שָׁפַכְתָּ וּמְלַחְמוֹת גְּדֹלוֹת עָשִׂיתָ, לֹא תִבְנֶה בַּיִת לְשָׁמַי כִּי דָמִים רַבִּים שָׁפַכְתָּ אַרְצָה לְפָנַי (דברי הימים א פרק כב פסוק ח). ואמנם, טרם המלכתו של דוד, נרתע שמואל מלהמליכו בגלל חזותו האדמונית המזכירה את עשו, כי חשש שהוא יהיה איש דמים כעשו:

וכיון שראה שמואל את דוד אדמוני דכתיב (שמואל א טז): "וישלח ויביאהו והוא אדמוני", נתיירא ואמר אף זה שופך דמים כעשו, אמר לו הקב"ה עם יפה עינים, עשו מדעת עצמו הוא הורג אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג.
"בראשית רבה" (וילנא) פרשה סג

46. הערת הרב אביגדר נבנצל: אין זרעו של עשו נופל אלא בידי זרעה של רחל, אבל המתנות הארוכות הן מלאה, לכן מוכרח מרדכי להתייחס לרחל וללאה. מרדכי בגימטריה = רחל+לאה.

47. ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ב ד"ה ד"א איש יהודי.

48. תשובת דוד בשלב זה הייתה: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרִיָּה (כי) כֹּה יִקְלָל (וכי) כִּי הִ' אָמַר לוֹ קָלַל אֶת דָּוִד וּמִי יֹאמֶר מִדַּעַ עֲשִׂיתָהּ כֵּן וְכוּ'. ורק בשלב הבא כששמעי בא לקבל את פני דוד אחרי שהסתיימה המלחמה עם אבשלום, אז אמר דוד "היום לא יומת איש מישראל".

"אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו; כי לא אשר יראה האדם, כי האדם יראה לעינים והי יראה ללבב" - אמר ה' לשמואל. שמואל חיפש את העיניים היפות של שאול, את קומתו הגבוהה,⁴⁹ ואילו הקב"ה העדיף את הלב הנאמן, שהוא מרכז הדם של האדם. הקב"ה רוצה את האדמוני כעשו ויפה העיניים כשאול, כדי שפרשת שאול בעמלק לא תחזור על עצמה. לרחם על האזכורים מסוגל מי שהוא יפה עיניים בלבד, אך לא מי שהוא גם אדמוני כעשו. מה בין דוד לשאול? במה טוב דוד משאול? בהיותו איש דמים. נכון שמידה זו מנעה ממנו את בניית המקדש, אך בלעדיה אי אפשר היה להגיע כלל לבניין בית המקדש.

כדי להצליח עתה במלחמת עמלק העומדת להתרחש עלינו, צריך שינצח עליה איש ימיני - איש יהודי, איש שבא מזרע שאול ומכוח דוד. איש שבתחילה לא יכרע ולא ישתחוה, וברגע הנכון יוכל להפוך את הקערה על פיה ולשלוט באויביו: "ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם". איש שיתלה את המן ללא רחם וללא רגשות אשם ונקיפות מצפון. איש שמוכן לעלות בסולם בעוז ובענווה ולרכב על הסוס ללא פחד ומורא. איש שמוכן להיכנס לנעליו הגדולות של המן ולהיות משנה למלך כמוהו. ואמנם, גם יעקב אבינו הכריז בתחילה: "אנכי עשו בכורך", אך ברח מהבכורה כשהגיע זמן מימושה.

ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה

וְכָל עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בָּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ כִּרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לְהֶמֶן כִּי כֹן צָוָה לוֹ הַמֶּלֶךְ וּמְרֻדְכֵי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה.

לא פעם אחת ולא פעמיים, אלא פעמים הרבה; לא רק אתמול והיום, אלא גם מחר וגם מחרתיים; לא יכרע ולא ישתחוה להמן, כפי שכתב המהר"ל ב"נר מצוה":

ועוד יש לפרש "לא יכרע" (לשון עתיד) מפני שלא נעשה זה פעם אחד בלבד, רק הרבה פעמים עשה זה...

ועוד יש לפרש אף שיכול מרדכי לילך דרך אחד שלא היה פוגע בו ולא יכעס המן, היה מרדכי הולך נגד המן על דעת זה שלא יכרע ולא ישתחוה... והכל כדי לקדש שמו יתברך.

49. "משכמו ומעלה גבוה מכל העם". למרות שהפסוק מתייחס לאליאב בן ישי, הרי ללא ספק ששמואל ראה דרך אליאב את שאול ואולי ביקש את המשך מלכותו באותו זמן כפי שכתב הרד"ק.

האם מותר להתגרות ברשעים בזמן שהשעה משחקת להם? האם מותר לסכן את כל ישראל במצבים כאלו? לאחרים אולי אסור, אבל למרדכי – מותר, כמובא בהמשך דברי המהר"ל:

ויש מקשין: כי למה עשה זה מרדכי? היה לו לסלק עצמו משער המלך ולא היה לו לסכן עצמו ואת כל ישראל ולהתגרות ברשע?

ואין זה קשיא, כדאמרינן בפ"ק דברכות (ו' ע"ב): 'עזובי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בס', ומכל שכן רשע שהוא המן שהזמן למכשול ולתקלה לכל ישראל. ולכן היה מתגרה ברשע, ומכל שכן כי היה מרדכי מקדש את השם על ידי שלא יכרע, ומצווה היא אף שיכול למלט את נפשו.

מה ההגדרה של שומרי תורה לעניין זה? האם כל מי שמתקרא 'דתי' הוא בבחינת שומרי תורה שיכול להתגרות ברשעים? הגדרה מעניינת מצאנו בגמרא:

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר (משלי כ"ח): "עזובי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בס".

תניא נמי הכי, רבי דוסתאי ברבי מתון אומר: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר (משלי כ"ח): "עזובי תורה יהללו רשע" וגו'. איני, והאמר רבי יצחק: אם ראית רשע שהשעה משחקת לו, אל תתגרה בו, שנאמר (תהלים י'): "יחילו דרכיו בכל עת", ולא עוד אלא שזוכה בדיון, שנאמר (תהלים י'): "מרום משפטך מנגדו", ולא עוד אלא שרואה בצריו, שנאמר (תהלים י'): "כל צורריו יפית בהם!" – לא קשיא, הא במילי דידיה, הא במילי דשמיא.

ואיבעית אימא: הא והא במילי דשמיא, ולא קשיא, הא ברשע שהשעה משחקת לו, הא ברשע שאין השעה משחקת לו.

ואיבעית אימא: הא והא ברשע שהשעה משחקת לו, ולא קשיא, הא בצדיק גמור, הא בצדיק שאינו גמור, דאמר רב הונא: מאי דכתיב (חבקוק א'): "למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו", וכי רשע בולע צדיק? והא כתיב (תהלים ל"ז): "ה' לא יעזבנו בידו", וכתיב (משלי י"ב): "לא יאנה לצדיק כל און!" – אלא, צדיק ממנו – בולע. צדיק גמור – אינו בולע.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ז

ללא ספק שהמן היה בבחינת רשע שהשעה שיחקה לו, ואף על פי כן מרדכי התגרה בו, משום שהיה צדיק גמור, והמן היה רשע גמור, מזרע עמלק, שכל כניעה והשתחויה לו גורמת לחילול ה' נוראי, בעוד שאי הכניעה לו גרמה לקידוש ה' גדול מאוד.

מרדכי היה גם מאלה שחשו ברמז ופעלו על פיו, וזה נסך בו עוז וגבורה והעניק לו תעצומות נפש במאבק נגד המן.

מצאנו ויכוח מעניין בין המצדדים בכניעה להמן לבין מרדכי הימיני:

מה אמר להם מרדכי למי שאומר לו מדוע אתה עובר את מצות המלך? ר' לוי אמר: אמר להם מרדכי, משה רבנו הזהיר לנו בתורה (דברים כ"ו) 'ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה', ורשע זה עושה עצמו עבודת כוכבים,⁵⁰ ולא עוד אלא שאני איסגנטרין של הקדוש ברוך הוא, שכל השבטים נולדו בחוצה לארץ וזקני נולד בארץ ישראל.⁵¹ אמרון ליה, ונימר ליה, מיד זיגידו להמן וגו'. אמר לון המן: אמרון ליה, זקנו הלא השתחוה לזקני, הדא ה"ד (בראשית ל"ג) 'ותגשן השפחות וגו' ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו',⁵² היתיב (מרדכי): ועדיין לא נולד בנימין, אמרין ליה (להמן), 'הה"ד: זיגידו להמן'.⁵³

"אסתר רבה" (וילנא) פרשה ז, ח

בתרגום השני יש גם הסבר מדוע לא נולד בנימין עד אז :

ויענו ויאמרו אליו אל מרדכי, והנה מצאנו כי אבותיך השתחוו לפני אביו של המן. ויען מרדכי ויאמר אליהם: מי הוא זה אשר השתחוה לפני אביו של המן? אמרו לו והלא אביך יעקב השתחוה ויכרע לפני עשו אחיו הוא אבי המן. אמר להם מזרע בנימין אני. ובהשתחוות יעקב לפני עשו, בנימין לא היה נולד. ומימיו לא השתחוה לפני איש. על זאת צור עולמים שמר אותו במעי אמו, עד אשר יעלו בניו לארץ ישראל, ויבנה בית המקדש בחלקו וישכון שכינתו בגבולו וכל בית ישראל ישמחו שם. וכל גויי הארץ כורעים ומשתחוים לארצו ואני אינני כורע ומשתחוה לפני המן הרשע הצורר והאויב הזה.

הקב"ה שוכן בין כתפיו של בנימין, כי הוא היחיד שלא השתחוה לעשו. הוא היחיד מבין כל האחים שנולד בארץ, ועל זאת שמרו צור העולמים במעי אמו כדי שייולד בארץ ולא יהיה שותף לכניעה הכללית לעשו. בזכות זאת יוכל לתקן בבוא היום את ההשתחויות של כולם ולהחזיר לישראל את כתר המלכות ולהכשיר את הדרך לבניין בית המקדש. כי אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שיימחה זרעו של עמלק.

50. להלכה נפסק כרבא (סנהדרין דף סא ע"ב) שהעובד עבודה זרה מאהבה ומיראה פטור. ואין במקרה זה חיוב של ייהרג ואל יעבור, כי כולם עובדים את המן מיראה (תוס' שם), ואף אם נאמר שהיו צלמים על בגדו של המן, כתב בשו"ת "מהר"ם אלשקר": "ומינה דאפילו כשהיתה ע"ז תלויה עליו מותר להשתחוות לו דלא מיחזי אלא כדי לכבדו".

51. מצד ע"ז בלבד לא היה איסור להשתחוות כפי שכתבנו בהערה לעיל, הלכך נזקק מרדכי להסברים נוספים.

52. לפני כן כתוב: "והוא עבר לפניהם וישתחו ארצה שבע פעמים עד גשתו עד אחיו".

53. לא רק שהשתחויות של יעקב לא יכולות לשמש סימן לבנים, אלא שמרדכי בעמידתו האיתנה מול המן, תיקן את כל מה שפגם יעקב אבינו בהשתחויותיו כך למדנו מפי האר"י הקדוש: "ולפי שיעקב השתחוה לעשו ועשאו אדון לעצמו בהשתחויותיו, פגם הנצח מאד, עד בוא בנימין שלא היה בעולם בהשתחואה לעשו, וכן היה מרדכי מזרעו של בנימין שלא רצה להשתחוות להמן הוא עשו.

מפני שהשתחוו לצלם

ישראל האשימו את מרדכי בכל הצרות שנחתו עליהם:

"ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה". אמרו לו הוי יודע שאתה מפילנו בחרב, מה ראית שאתה מבטל קלווסין (גורות) של מלך? אמר להם: שאני יהודי. אמרו לו: והלא מצינו שאבותיך השתחוו לאבותינו,⁵⁴ שנאמר (בראשית לג ג): "וישתחו ארצה שבע פעמים"? א"ל: בנימין אבי במעי אמו היה ולא השתחוה, ואני בן בנו, שנאמר: "איש ימיני", וכשם שלא כרע אבי, כך לא אכרע לך, לכך נאמר: "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה".

"ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים" (בובר) נוסח ב פרשה ג⁵⁵

זו לא פעם הראשונה בתולדות עם ישראל שהאויב הופך לאויב והאויב לאויב, המושיע למקור הצרות ובעל הצרות למגינם של ישראל. המן בן המדתא אגגי לא עלה לגדולה בזכות עצמו, אלא כשבט אפו של הקב"ה להענשת ישראל:

"אחר הדברים האלה" - מאי אחר? אמר רבא: אחר שברא הקדוש ברוך הוא רפואה למכה. דאמר ריש לקיש: אין הקדוש ברוך הוא מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחילה, שנאמר (חושע ז): "כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים" - אבל אומות העולם אינו כן, מכה אותן ואחר כך בורא להם רפואה, שנאמר (ישעיהו י"ט): "ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא".

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יג עמוד ב

ומדוע מועדים ישראל עתה למכה? במה חטאו ובמה פשעו? שאלה זו שאלו תלמידיו של רבי שמעון בר יוחאי את רבם (מגילה יב):

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה? אמר להם: אמרו אתם! - אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע. - אם כן שבשושן יהרגו, שבכל העולם כולו אל יהרגו! - אמרו לו: אמור אתה! - אמר להם: מפני שהשתחוו לצלם. - אמרו לו: וכי משוא פנים יש בדבר? - אמר להם: הם לא עשו אלא לפנים - אף הקדוש ברוך הוא לא עשה עימהן אלא לפנים.

כיצד יבוא התיקון על אותו חטא כבד של השתחווייה לצלם? על ידי עמידה איתנה כנגד המן שעשה עצמו ע"ז. ואם חלילה לא יתקנו חטא זה עתה, הרי מה שנגזר רק לפנים, עלול להפוך לגזרה מוחלטת.⁵⁶ נמצא שלא מרדכי הוא סיבת

54. מתחילה הדוברים אליו היו יהודים, ואחר שהעבירו את תשובתו להמן, הדובר אליו הוא המן או מישהו מטעמו.

55. ב"תרגום ראשון" ו, א מופיעים הדברים כך: דהוון בית ישראל מתכנשין ויתבין קדמוי ואמרין ליה: את גרמת לנא ית כל בישתא הדא, ואין את קמתא מן קדם המן רשיעא וכרעתא וסגדתא ליה לא אתת עלנא כל עקתא הדא.

56. "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה" - בעל החלום אמר לו שהסכימו העליונים לכך, לפי שהשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר ושנהנו מסעודת אחשוורוש" - (רש"י).

הגזירה, אלא אותם יהודים יפי נפש שהשתחוו לצלם בזמנו ועתה ממהרים לחזור על איוולתם ככסילים וככלבים.

ויבז בעיניו

חששם של המצדדים בכניעה להמן התקיים, והמן החליט לפגוע בכל היהודים כי בזוי היה בעיניו להתעסק עם מרדכי לבדו:

וַיְבֹז בְּעֵינָיו לְשַׁלַּח יָד בְּמַרְדֳּכָי לְבַדּוֹ כִּי הִגִּידוּ לוֹ אֶת עִם מַרְדֳּכָי, וַיִּבְקֹשׂ הֶמָּן לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְלָכוֹת אֲחַשְׁוֵרוּשׁ עִם מַרְדֳּכָי:

אסתר פרק ג, ו

לא במקרה נכתב במגילה לשון "ויבז", כדי לתאר לנו את את זדון לבו ורוע עיניו של אותו רשע; רצה הכותב לחבר אותנו אל מקורותיו הדלוחים ואל משקעי עברו של איש דמים זה, שהם בודאי דוחפים אותו לביצוע זממו:

"ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו" – א"ל הקב"ה, בווה בן בווה, כתיב (בראשית כה, לד): "ויבז עשו את הבכורה", וכתוב הכא: "ויבז בעיניו".

"ספרי דאגדתא על אסתר" - מדרש פנים אחרים (בובר)

נוסח ב פרשה ג ד"ה ויבז בעיניו לשלוח

הנשר הגדול, הוא הרמב"ם, מעיר לנו בראייתו החדה, כי הביטוי "ויבז" מופיע רק בשני המקומות הללו. אם כן, נסיק אנו אחת מן השתיים, או שהם זהים לחלוטין, או שאחד הוא פועל יוצא של משנהו:

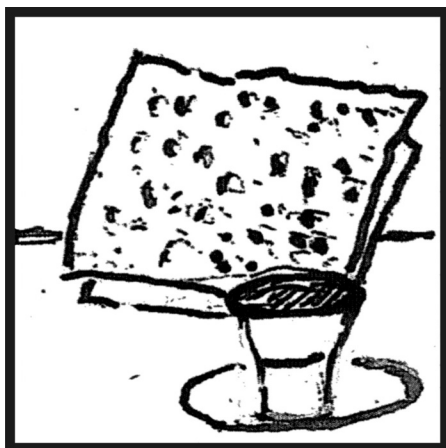
בעשרים וארבעה הספרים כתיב "ויבז" שתי פעמים, כך ביזו הכופרים שני דברים נכבדים שהיו באחריתם לרעה להם.

"פירוש למגילת אסתר המיוחס לרמב"ם"

אפשר להניח כי רצונו של המן לבזות להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, נובע מרצונו להחזיר לעצמו את כתר הבכורה, אותה ביזה ומכר אבי זקנו תמורת נזיד עדשים. פיצוי מה על אבדן הבכורה קיבל אבי זקנו, כשיעקב אבינו קראו אדון והשתחוה לו שבע פעמים. אך עברתו של עשו שמרה נצח. עד שלא תוחזר לו הבכורה לחלוטין, בידוע הוא שעשו שונא את יעקב. ומאידך גיסא, עד שלא יימחה זרעו של עמלק, לא תשכון הבכורה בקרבנו כראות. ביציאת מצרים חתם הקב"ה על זכות הבכורה שלנו בהודיעו לכול: "בני בכורי ישראל", אך כשקרבו אל הר סיני, ששם היינו אמורים לממש את זכות הבכורה ולהפוך לממלכת כוהנים⁵⁷ וגוי קדוש, הופיע עמלק וניסה למנוע מהלך זה תוך שהוא מזנב בנחשלים, ונטפל לעייפים וליגעים. מני אז נגזר עלינו למחות את זכר עמלק מתחת השמים. במלחמה זו אין פשרות, כי האיבה היא נצחית.

57. הכוהנים אז היו הבכורות.

פסח

שער פסח

263	פסח במקרא
263	א. פסח מצרים
263	החודש הזה לכם ראש חודשים.
265	כל ערל לא יאכל בו
266	ונתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה
268	בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים
269	ב. פסח מדבר
269	במדבר פרק ט.
270	האם היה חיוב להקריב קרבן פסח במדבר?
271	אם לא נצטוו על פסח במדבר למה עשו את הפסח בשנה השנית במדבר?
273	להר סיני היה דין ארץ ישראל בשנה השנית
275	אם נצטוו על קרבן פסח במדבר מדוע לא הקריבוהו בכל תקופת המדבר?
276	מדוע נצטוו שוב על עשיית קרבן פסח?
277	נצטוו שוב בשנה שנייה כדי להקריב פסח אפילו בשבת ואפילו בטומאה
278	ג. פסח גלגל
278	יהושע פרק ה.
279	מילה וארץ ישראל
279	מדוע רפו ידיהם מן המילה?
280	בשכר קרבן פסח נכנסו לארץ
281	היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם
282	ד. פסח חזקיהו
282	דברי הימים ב פרק ל
282	חזקיהו עיבר את השנה ולא הודו לו חכמים
283	שאלות הרד"ק
284	חזקיהו התייעץ אך לא עם החכמים
286	ה. פסח יאשיהו
286	מלכים ב פרק כג
286	דברי הימים ב פרק לה
286	כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים
288	ו. פסח עזרא
288	עזרא פרק ו
288	וכל הנבדל מטומאת גויי הארץ
289	מדוע לא הקריבו קרבן פסח עד עתה?
292	חישובי הקץ של יציאת מצרים
292	גר יהיה זרעך... ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה
293	תקופת העינוי - פ"ז שנים
294	ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה
295	אברהם יצא מחרן לארץ ישראל פעמיים
297	שני קצים, למה?
298	קץ אחד ושלוש אפשרויות
299	הקץ שהוחמץ!
301	מדוע לא צלחה שליחותו של אהרון?
301	א. הגאולה היתה תלויה בתשובה
301	ב. אין נביא בעירו
302	ג. סאת הייסורים עוד לא מלאה